

Torenstraat 114-138 achterzijde Dordrecht

Een archeologisch bureauonderzoek,
begeleiding en grondboring

M.C. Dorst

Ruimtelijke Realisatie /
Archeologie

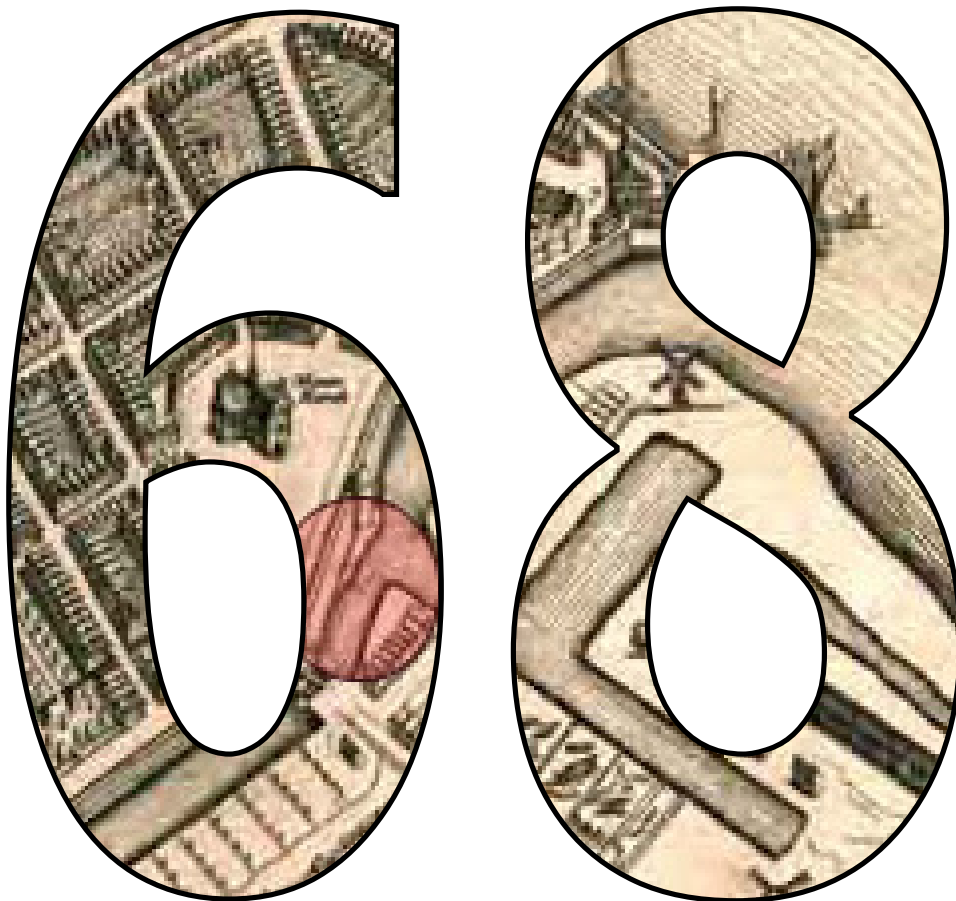
Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 68

**Torenstraat 114-
138 achterzijde,
Dordrecht**

Een archeologisch bureauonderzoek,
begeleiding en grondboring

M.C. Dorst

2016

Gemeente Dordrecht
Stadsontwikkeling/Ruimtelijke Realisatie/Archeologie

Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Ruimtelijke Realisatie/Archeologie, tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: Drukkerij RAD
Uitgave: Gemeente Dordrecht, mei 2016

Gemeente Dordrecht
Sector Stadsontwikkeling / Ruimtelijke Realisatie / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2016
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Onderzoekskader	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens onderzoeksgebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik	7
2.2 Uitgevoerde werkzaamheden	7
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Archeologische verwachting	13
4. Doel en vraagstellingen	15
5. Veldwerk	17
5.1 Methoden	17
5.2 Onderzoekresultaten	17
5.2.1 Bodemopbouw	17
5.2.2 Archeologie	19
6. Conclusies en aanbevelingen	21
Literatuur	23
Begrippen en afkortingen	25
Bijlage 1: boorbeschrijving	27

Eén van de proefsleufen in het plangebied Torenstraat 114-138.

1 Inleiding

1.1 Onderzoekskader

In het kader van een rioolvervanging in een deel van de Torenstraat (t.h.v. nrs 114 -138) in Dordrecht zijn graafwerkzaamheden uitgevoerd. De locatie ligt net buiten de (voormalige) stadsmuur rond de historische binnenstad. Door de werkzaamheden zouden er archeologische waarden kunnen worden verstoord. Op de archeologische beleidskaart van de gemeente Dordrecht (2012) is te zien dat voor de locatie een zeer hoge verwachting op aanwezigheid van bewoningsresten uit de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd geldt (WR-A-1). Voor dergelijke locaties geldt dan ook een onderzoeksplicht bij graafwerkzaamheden die dieper reiken dan 40 cm – mv. Deze onderzoeksplicht is geformuleerd in het archeologisch advies van het bevoegd gezag; de gemeente Dordrecht.¹

In opdracht van het Ingenieursbureau Drechtsteden van de gemeente Dordrecht is door de sector Stadsontwikkeling (afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie) het graven van een inventariserende proefsleuf archeologisch begeleid. Daarnaast is er een archeologische grondboring uitgevoerd. Het doel van het veldwerk was het inventariseren van de mogelijkheid dat er archeologische waarden worden verstoord bij de vervanging van het riool. Dit document betreft de rapportage van de archeologische inventarisatie. Voorafgaand aan het veldwerk is een bureauonderzoek uitgevoerd op basis waarvan een archeologische verwachting is opgesteld.

1.2 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	Bureauonderzoek, archeologische begeleiding, grondboring
Projectcode:	1507
ARCHIS:	Onderzoekmeldingsnr.: 3973961100
	Periode: Middeleeuwen - Nieuwe Tijd
Datum onderzoek:	14 september 2015 (proefsleuf) 18-25 april 2016 (rioolvervanging/sanering)
Provincie:	Zuid-Holland
Plaats/wijk:	Dordrecht/Historische Binnenstad
Straat:	Torenstraat 114 - 138
Kaartblad:	38C
RD coördinaten:	105.856 / 425.633
Opdrachtgever:	Ingenieursbureau Drechtsteden
Contactpersoon:	dhr. N. Bakker
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, Sector Ruimtelijke Ordening/Afdeling Ruimtelijke Realisatie
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	Dhr. D. Wansink (Hoofd Ruimtelijke Ordening, namens B&W)
Autorisatie rapport:	Gemeente Dordrecht, mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Archivering:	Digitaal: Archief Ruimtelijke Realisatie/Archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl). Analoog: Archief Ruimtelijke Realisatie

1 Hoevenberg 2015. Archeologisch advies 15A83.

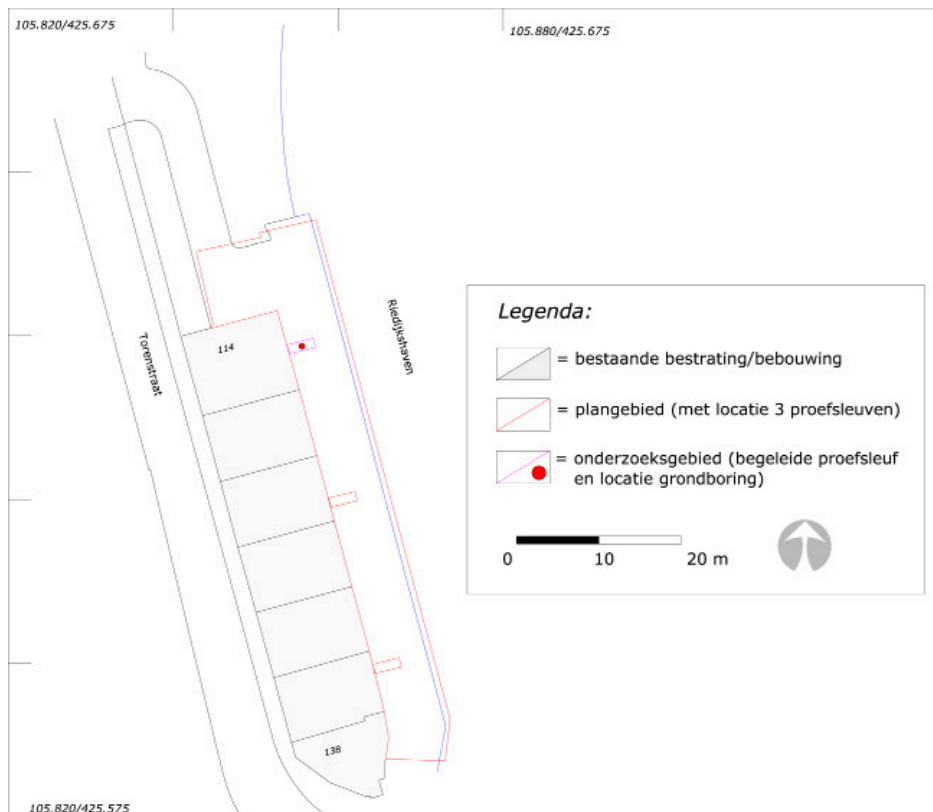
2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied betreft het parkeerterrein achter de panden aan de Torenstraat 114 – 138 te Dordrecht (afb. 1 en 2). Dit is de locatie waar het riool vervangen zal worden en waar als inventarisatie drie kleine proefsleuven zijn gegraven. Het onderzoeksgebied betreft de eerste proefsleuf achter de Torenstraat 114. Hier is ook de boring gezet (afb. 2).

Afb. 1. Ligging van het plangebied Torenstraat 114 – 138 in Dordrecht (rood).

Afb. 2. Het plangebied in detail.

2.2 Uitgevoerde werkzaamheden

In het kader van een geplande rioolvervanging in 2016 zijn drie kleine proefsleuven gegraven om de aanwezige kabels en leidingen te inventariseren. Deze zijn gegraven vanaf de achtergevels van de panden tot circa 3 meter in de parkeerplaatsen. De sleuven hadden een diepte van 1,5 m en waren circa 50 m breed. In het midden van sleuf 1 is een handmatige grondboring gezet. Er is gewerkt met een gutsboor met een diameter van 3 cm en deze is doorgezet tot in de onverstoorde, natuurlijke afzettingen. Vervolgens is in april 2016 het riool vervangen en het deel voor de ingang (op het parkeerterrein) van Torenstraat 114 gesaneerd.

3. Bureauonderzoek

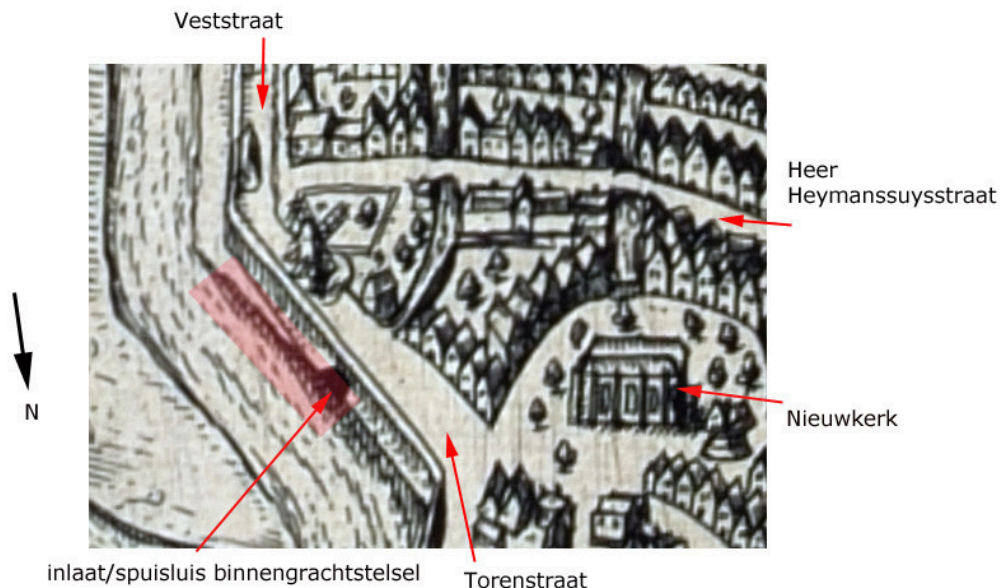
Bodemopbouw en geogenetische geschiedenis

Op basis van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (2009, Kaartbijlage 3) en de boorresultaten van het onderzoek op vergelijkbare direct-buitenmuurse locaties² wordt de volgende bodemopbouw verwacht:

De dieper gelegen grondlagen zullen bestaan uit natuurlijke afzettingen het Hollandveen Laagpakket. Hierop kan (nog) een laag komklei aanwezig zijn van de rivier Thure(drieth) of de Merwede. De afzetting dateert uit de periode vóór de oudste (middeleeuwse) bewoning. De top van de kleilaag was ten minste ten tijde van de aanvang van de middeleeuwse ontginningen het leef- en looppniveau. De dikte van dit komkleipakket zal liggen tussen 10 en 50 cm. Vanuit dit niveau is mogelijk een pakket stadsgracht/havenopvullingen aanwezig. Het zal gaan om opvullingen in de middeleeuwse stadsgracht die voor de stadsmuur lag. Echter, tijdens een onderzoek in 2015 aan de Vest 94 – 96 is deze veronderstelde stadsgracht niet aangetroffen.³ Hierop (-in) kan een afzettingpakket aanwezig zijn van het Bergsche Veld. Dit zogenoemde Merwededek is afgezet ten tijde van het zoetwatergetijdengebied dat ontstond na de St. Elisabethsvloeden tussen 1421 en 1424. De jongere grondlagen zullen bestaan uit (watervoerende) opvullingen van de Riedijkshaven/stadsgracht en het dempingspakket dat is aangevoerd bij het versmallen van de haven. Dit heeft plaatsgevonden tussen circa 1750 en 1800. Het jongste pakket zal bestaan uit een zand- (en puin)laag dat is aangebracht voor de aanleg van het huidige parkeerterrein.

Bebouwingsgeschiedenis

Gedurende de Middeleeuwen was de huidige Torenstraat de grens van de stad die werd omgeven door de stadsmuur. De Torenstraat was het verlengde van de Vest(straat) in noordelijke richting. Vermoedelijk is de fundering van de stadsmuur hier aanwezig ter hoogte van de voorgevels van de aanwezig bebouwing. De locatie lag tussen het einde van de Heer Heymanssuysstraat en de Nieuwkerk. In dit deel van de stadsmuur was mogelijk een toren aanwezig maar deze is alleen bekend van kaarten van ná 1558. Het is ook mogelijk dat dit een molen was, zoals dat is aangegeven op een gedetailleerde kaart van Guicciardini uit circa 1581 (afb. 3). Het is ook mogelijk dat de molen in de 80-jarige oorlog is omgebouwd tot toren.

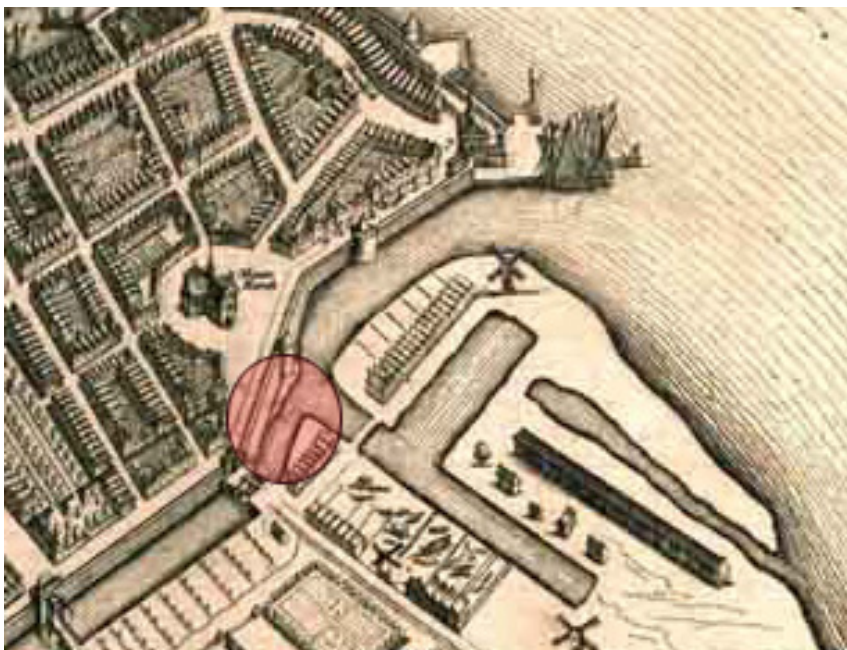

Afb. 3. Het plangebied bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini van circa 1581 (rood). Hierop is te zien dat er een strook grond voor de stadsmuur aanwezig is. Ter hoogte van het plangebied is in/op de stadsmuur een molen aanwezig en is er geheel in het noorden een spui-sluis/doorgang aanwezig.

² Dorst 2015, projectcode DDT 1405 (Vest 94-96).

³ Dorst 2015, projectcode DDT 1405 (Vest 94-96).

In de stadsmuur binnen het plangebied was een uitwateringsdoorgang (/sluis) aanwezig (afb. 3). Dit is vermoedelijk al een middeleeuwse spui-sluis; vermoedelijk was dit de inlaat van water voor het doorspoelen van het binnengrachtstelsel. De doorgang voerde het water door de hoofdgracht, de toenmalige Lindengracht (huidige straten Verlengde Schoolstraat, Schoolstraat, Museumstraat, Lindenstraat, Lenghenstraat) en de daarop aangesloten doodlopende spranten. Tot ten minste 1740 stond het water hier tot aan de stadsmuur (afb. 4). Op andere kaarten is te zien dat er waarschijnlijk al wel een strook opgeslibde (of door mensen gedeponeerde) grond aan de buitenzijde aanwezig was.

Afb. 4. Het plangebied op een uitsnede van een kaart direct vóór 1740. Op de kaart is nog steeds een toren in de stadsmuur aangegeven, hoewel deze nu wel wat noordelijker is aangegeven.

Op de kadastrale minuut uit 1811-1832 blijkt de stadsmuur afgebroken en is de strook grond buiten de stadsmuur verbreed en bebouwd. De spuisluis van de binnengracht is duidelijk weergegeven en ligt ter hoogte van de noordgrens van het plangebied. Op het einde van de Heer Heymanssuysstraat is een brug over de Vestgracht aanwezig; de Noorderbrug, die tevens een sluis is. De percelen direct ten noorden van de sluis zijn bebouwd. Van zuid naar noord gaat het om de volgende bebouwing. De eerste twee percelen (309 en 308) zijn in bezit van de weduwe van Martinus Hilport en het betreft een huis en erf en een pakhuis. Daarnaast ligt een pakhuis en erf van Pieter Smits (307). Daarnaast ligt een huis van winkelier Jacobus Legel (306) en daaraan grenzend is weer een huis dat in bezit is van Pieter Smits (305). Daarnaast lag een pakhuis en erf van Hendrik Steenraad (304, beroep: taverder?) met ten noorden daarvan weer twee percelen met huizen en erf van Pieter Smits. Ten slotte is er geheel in het noorden nog een onbebouwd perceel (C, 301) dat als erf in bezit is van de stad. Dit kan, gezien de halfronde vorm, van oorsprong de locatie van een (verdedigings)toren zijn geweest.

Afb. 5. Het plangebied op de kadastrale minuut uit 1811-1832. Het zuidelijk deel is bebouwd met (pak) huizen en het noordelijk deel is onbebouwd.

Deze situatie is deels te zien op een tekening uit 1786 (afb. 6).

Afb. 6. Het plangebied op een tekening uit 1786, gezien vanaf de Lijnbaan aan de overkant van de Rie-dijkshaven. Midden links is het lege erf met helling naar het water te zien. Daarachter loopt het water naar de inlaat van het binnengrachtstelsel (rode pijl). Ook is de stadsmuur hier nog voor een deel aanwezig (RAD inventarisnr. 551_35199).

De bebouwingssituatie tegen het einde van de 19^e eeuw is anders; in het plangebied staan nu grotere bakstenen huizen en de Noorderbrug is nu een sluis met ophaalbrug (afb. 7).

Afb. 7. Het plangebied in 1890 – 1901, gezien vanuit het zuiden van de Noorderbrug met sluis. De bebouwing middenlinks achter de brug is de bebouwing ter hoogte van het plangebied (RAD inventarisnr. 552_402870).

De aanwezige bebouwing is in het begin van de 20^e eeuw gesloopt en in 1928 vervangen voor de nieuwbouw van woningen en een werkplaats van de rederij/sleepdienst Muller (afb. 8). Deze bebouwing is momenteel nog aanwezig.

Afb. 8. Het plangebied rond 1936, het nieuwe riool zal langs de achtergevels op de kade worden ingegraven. Het voorste deel van de bebouwing bestaat uit woningen en het bredere, uitstekende deel is de werkplaats van de rederij/sleepdienst Muller (RAD inventarisnr. 552_403230).

3.1 Archeologische verwachting

Uit het bureauonderzoek blijkt dat het grootste deel van het plangebied al sinds de Middeleeuwen net buiten de stad(smuur) lag. Of er hier in de Middeleeuwen al dan niet sprake was van een gracht direct vóór de muur is onbekend. Dat er sprake was van een watergang is wel aannemelijk omdat hier in de inlaatsluis aanwezig was voor de toevoer van water naar het binnengrachtstelsel. Vanaf de 16^e eeuw is er hier zeker sprake van een gracht en haven (Riedijkshaven); mogelijk ontstaan uit het restant van het Bergsche Veld. In de stadsmuur ter hoogte van het plangebied was (ten minste vanaf de 16^e eeuw) mogelijk een molen en/of verdedigingstoren aanwezig. De exacte locatie is onbekend. Het is mogelijk dat deze aanwezig was op de plaats die op de kadastrale minuut als leeg erf van de stad is aangegeven. Deze locatie is nu (deels) het deel van de kade direct ten noorden naast het pand Torenstraat 114.

4. Doel en vraagstellingen

Het doel van het veldonderzoek was het documenteren van een bodemprofiel ter hoogte van de aan te leggen proefsleuven. Voor het onderzoek zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd:

- *Hoe is de bodemopbouw in het plangebied vanaf het huidige maaiveld tot in het Hollandveen Laagpakket?*
- *Wat is de aard van de verschillende afzettingspakketten en de relatieve ouderdom daarvan?*
- *Kunnen er bij de vervanging van het riool behoudenswaardige archeologische resten worden verstoord.*

5. Veldwerk

5.1 Methoden

Het veldonderzoek heeft plaatsgevonden op 14 februari 2015. De aanleg van de eerste proefsleuf is begeleid en het bodemprofiel is gedocumenteerd. Voor de dieperliggende bodempakketten is vanaf de onderzijde van de sleuf een boring gezet (afb. 2 en 9). Het onderzoek is uitgevoerd conform de richtlijnen van de KNA 3.3. De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht. De werkzaamheden zijn verricht door dhr. M.C. Dorst.

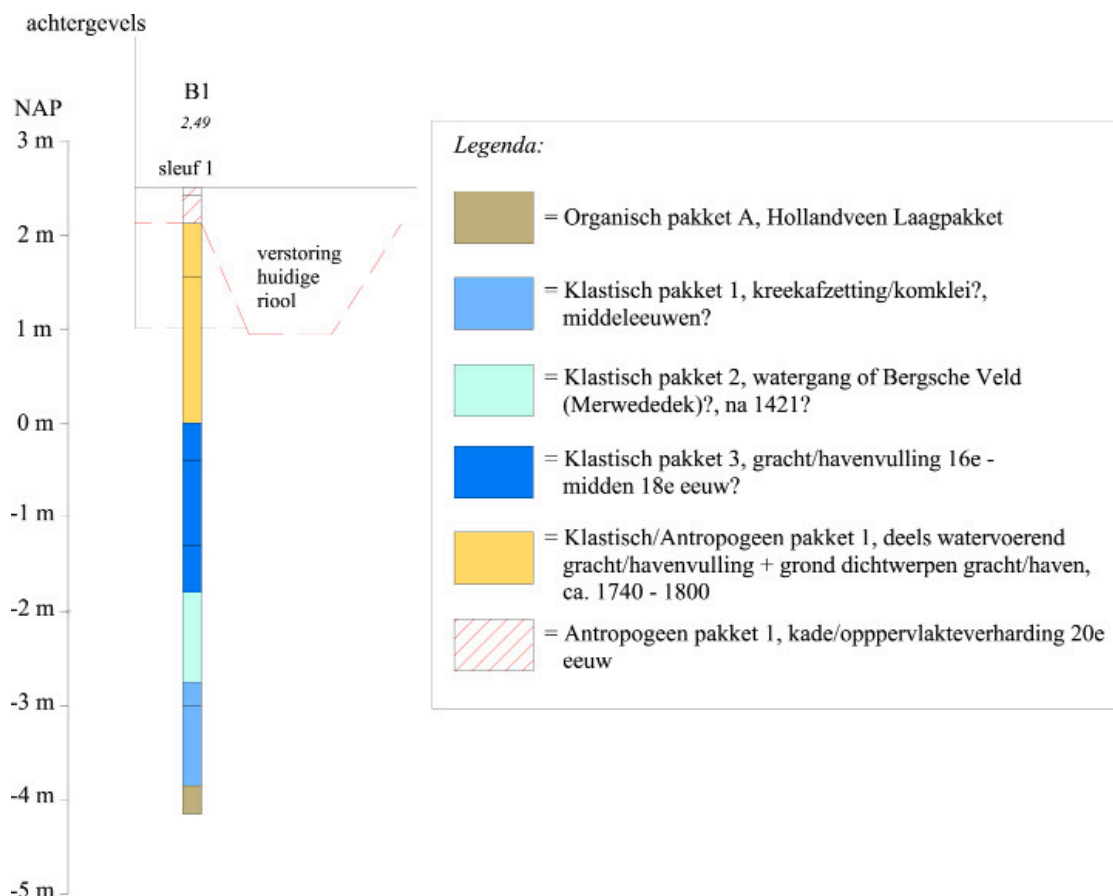
Afb. 9. Proefsleuf 1 gezien tegen de achtergevel van het pand Torenstraat 114.

5.2 Onderzoekresultaten

Als eerste zal de bodemopbouw worden besproken, gevolgd door de archeologische vondsten.

5.2.1 Bodemopbouw

De bodemopbouw dieper dan 1,5 m – mv is bepaald door middel van een grondboring in de sleuf. Dit bodemprofiel is aanwezig tot circa 80 cm vanuit de achtergevel, vanaf daar is de schuine insteek van het te vervangen riool aanwezig. In afbeelding 10 zijn de bodempakketten weergegeven. De boring is doorgezet tot een maximum van 6,65 m – mv (4,2 m – NAP). Hieronder volgt, van onder naar boven, een beschrijving van de zes bodemeenheden die zijn onderscheiden.

Afb. 10. Geo-archeologisch bodemprofiel op basis van de stratigrafie in proefsleuf 1 en boring 1.

Organisch pakket A

Het diepste aangeboorde pakket bestaat uit bruin mineraalarm veen. De top is aanwezig op 6,35 m – mv (3,85 m – NAP). Van dit pakket is alleen de top aangeboord. Het is niet eenduidig of er sprake is van een scherpe (ingraving) overgang naar het bovenliggende pakket. Organisch pakket A behoort tot de Formatie van Nieuwkoop en betreft het Hollandveen Laagpakket. De afzetting dateert uit de periode vóór de (middeleeuwse) bewoning.

Klastisch pakket 1

Op het veen is een pakket bruin, licht zandige en humeuze klei aanwezig. Hierin zijn enkele puntjes keramiek/baksteenpuin aanwezig. De top van het pakket ligt op 5,25 m – mv (2,77 m – NAP). De dikte is 101 cm. Het is niet duidelijk onder welke omstandigheden dit pakket is afgezet. Het kan zowel een watergang (kreek?) als een (zeer dikke) komafzetting zijn. Een (restant van de) middeleeuwse gracht is ook een mogelijkheid.

Klastisch pakket 2

Klastisch pakket 2 is een relatief schoon, lichtgrijs, sterk zandig kleipakket met enkele zandige lagen waarin keramiek/baksteenpuntjes en een fragmentje bot aanwezig zijn. De top van het pakket ligt op 4,3 m – mv (1,8 m – NAP). De dikte is 95 cm. Dit is vermoedelijk het Merwededek; de afzettingen van het zoetwatergetijdengebied het Bergsche Veld dat is afgezet in de periode ná de St. Elisabethsvloeden tussen 1421 en 1424. Het behoort tot de Formatie van Echteld.

Klastisch pakket 3

Klastisch pakket 3 is gevarieerder pakket lichtgrijs tot zwarte zandige kleiafzettingen. Hierin zijn een puinige laag, pijparden pijpfragmenten, hout en een scherp roodbakend aardewerk met inwendig loodglazuur aangetroffen. De top van het pakket ligt op 2,5 m – mv

(0 m – NAP). De dikte is 180 cm. Dit is waarschijnlijk de gracht/havenvulling uit de periode gedurende de 16^e eeuw en het circa het midden van de 18^e eeuw. Het behoort tot de Formatie van Echteld.

Klastisch/Antropogeen pakket 1

Hierop is een pakket aanwezig dat zowel bestaat uit watervoerende afzettingen en deels uit aangeplempte grond die is gebruikt om de haven deels dicht te gooien. De dieper gelegen lagen bestaan uit zandige klei met houtresten waaronder zeer compacte afzettingen. De bovenste laag bestaat uit kleilig zand met daarin zeer veel vondstmateriaal.⁴ Dit is te dateren in de 18^e eeuw en het gaat om materiaal dat van elders is aangevoerd om de haven (deels) dicht te gooien. De top van het pakket ligt op 0,38 m – mv (2,12 m NAP). De dikte is 212 cm. De grens tussen de twee fases in dit pakket is niet duidelijk herkenbaar.

Antropogeen pakket 1

Het bovenste niveau van de bodem bestaat uit een 20^e –eeuwse oppervlakteverharding van kinderkopjes met daaronder een zandbed. De totale dikte is 38 cm.

5.2.2 Archeologie

In de aangetroffen bodempakketten zijn enkele vondsten aangetroffen. In de oudere opvullingen van de gracht/haven gaat het om onbepaalde fragmenten keramiek en pijpjarde. Alleen in het jongste pakket waarmee de gracht/haven is versmald, zit veel vondstmateriaal. Dit is te dateren in de 18^e eeuw (vondstnr. 1). Het is echter niet te zeggen of dit vondstmateriaal te relateren is aan de (activiteiten) in de directe omgeving van het plangebied.

4 Vondstnummer 1 is een selectie: 1x faience bordfragment, 1x faience ovaal bakje fragment, 2x ondoorzichtig wit glas, 1x roodbakend aardewerk met rode, witte slib en groene kobaltoxide glazuur, 1x witbakkend randfragment met ijzeroxide (panterglazuur), 1 x pijpenkop met zijmerk met het wapen van Gouda en hielmerk met een persoon met zwaard/boog/kolfstok? De vondsten zijn gedeponeerd bij het gemeentelijk Depot van de gemeente Dordrecht.

6. Conclusies en Aanbevelingen

Op 14 september 2015 is in het plangebied Riolvervanging Torenstraat 114 - 138 te Dordrecht een archeologisch onderzoek uitgevoerd. De aanleg van drie proefsleufjes voor de inventarisatie van kabels- en leidingen is begeleid en er is een grondboring gezet. Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen kan het volgende worden geconcludeerd:

- *Hoe is de bodemopbouw in het plangebied vanaf het huidige maaiveld tot in het Hollandveen Laagpakket? Wat is de aard van de verschillende afzettingpakketten en de relatieve ouderdom daarvan?*

Dieper gelegen zijn natuurlijke veenafzettingen van het Hollandveen Laagpakket aanwezig. Deze liggen vanaf een diepte van 6,35 m – mv. Daarop is een afzetting aanwezig waarvan niet duidelijk is onder welke omstandigheden dit is afgezet. Er kan zowel sprake zijn van een watergang (kreek of middeleeuwse gracht) maar ook van een natuurlijke komkleiafzetting. Hierop zijn afzettingen aanwezig die behoren tot het Merwededek. Dit is afgezet ten tijde van het Bergsche Veld; een zoetwatergetijdengebied dat is afgezet ná de St. Elisabethsvloed van 1421-1424. Hierop zijn haven/grachtafzettingen aanwezig uit de periode 16^e eeuw tot circa het midden van de 18^e eeuw. Ergens rond 1750 wordt de haven versmald door een strook langs de Torenstraat dicht te gooien met grond. Hierop zijn vervolgens huizen en pakhuizen gebouwd.

- *Kunnen er bij de vervanging van het riool behoudenswaardige archeologische resten worden verstoord.*

Binnen de verstoringsdiepte van 1,9 m – mv worden voornamelijk gracht- /havenopvullingen verwacht. Deze zijn alleen nog aanwezig dicht tegen de gevel van de bebouwing aan de Torenstraat. Vanaf circa 1 a 1,5 m uit de gevel is het pakket vergraven bij de aanleg van het oudere riool. De aangetroffen havenvulling betreft zowel watervoerende afzettingen als ook opgebrachte grond die is gebruikt om de haven dicht te werpen. De afzettingen zullen dateren uit de 18^e eeuw.

Voor het deel van het plangebied ten noorden van het pand Torenstraat 114 is de verwachting onduidelijk. Dit is afhankelijk van hoever er gegraven zal worden ter hoogte van de voorgevels van de bebouwing. In de richting van de Torenstraat bestaat de mogelijkheid dat de stadsmuur wordt aangetroffen. Ook bestaat de mogelijkheid dat hier resten worden aangetroffen van een verdedigingstoren en/of molen die hier gestaan zou hebben. De exacte locatie is op basis van dit onderzoek niet duidelijk geworden.

Aanbevelingen

Naar verwachting was de kans klein dat er behoudenswaardige archeologische resten bij de riolvervanging worden verstoord. Omdat het op basis van de proefsleuf niet voor alle delen van het plangebied zeker is, wordt aanbevolen om tijdens de graafwerkzaamheden door een archeoloog waarnemingen te doen. Wanneer er mogelijk behoudenswaardige resten worden aangetroffen, dan dienen deze gedocumenteerd te worden conform een archeologische begeleiding.

Waarnemingen tijdens graafwerkzaamheden

Op verschillende momenten tussen 20 en 25 april zijn de graafwerkzaamheden gevolgd. Hierbij zijn geen behoudenswaardige archeologische resten waargenomen.

Voor vragen over de bevindingen en conclusies in dit rapport kan contact worden opgenomen met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, afdeling Ruimtelijke Realisatie van de gemeente Dordrecht, tel. (078) 770 4904.

Literatuur

Dorst, M.C. 2015: Vest 94 – 96 Dordrecht. Een archeologisch onderzoek naar de stadsmuur, verdedigingsgracht en mogelijk bastion door middel van een proefsleuf, begeleiding en aanvullende boringen. *Dordrecht Ondergronds 61*. Sector Stadsontwikkeling, afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie, gemeente Dordrecht.

Herwaarden, J., de Boer, D., van Kan, F. en G. Verhoeven, 1996: *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*. Gemeentearchief Dordrecht.

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wieldrecht doorbrak en de Grote Waard verdrong, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Bijlage 1: boorbeschrijving

Boornr.	laagrens (cm - mv)	aardbovengrens	kleur	grondsoort	bijmenging	bijmengsel	bijmenging overig	inhoud	lithogen. Interpret.	Formatie	Opmerking
1	0		grijs	steen					oppervlakteverharding		kade
	8	antropogeen	geelgrijs	zand					zandbed		kade
	38	antropogeen	donkergrijsbruin	zand	klei1			keramiek, pijpaaarde, glas	aanplemping in droge? oude kadebeschoeiing of begraven maaiveld?		
	95	antropogeen	grijs	klei	zand1			houtresten			zeer compact
	250	abrupt	lichtgrijs	klei	zand1			kermiekt indet, bouwpuin	havenvulling		
	290	abrupt	zwart	klei	zand1			pijpaarde, roodbakkend aardewerk	havenvulling		17e eeuw of jonger
	380	geleidelijk	?	puin					havenvulling		puinlaag
	430	geleidelijk	lichtgrijs	klei	zand3			keramiek/baksteenpuintjes, bot	havenvulling? Bergsche Veld?		Menwededek?
	525	abrupt	bruin	klei	zand1	detritus		keramiek/baksteenpuintjes	Middeleeuwse grachtvulling?		zeer humeus
	550	geleidelijk	bruin	klei	zand1			baksteen/keramiekpuintje	Middeleeuwse grachtvulling?		
	635	erosief?	bruin	veen	mineraalarm				Hollandveen Laagpakket	Nieuwkoop	
Einde boring	665										